

Др Јакоб Б. Хоптнер

ЈУГОСЛАВИЈА У КРИЗИ
1934-1941

Превео с енглеског,
Др Часлав М. Никитовић

ДР ЈАКОБ Б. ХОПТНЕР

**ЈУГОСЛАВИЈА У КРИЗИ
1934-1941**

ПРЕВЕО С ЕНГЛЕСКОГ,
ДР ЧАСЛАВ М. НИКИТОВИЋ

1 9 6 4

Наслов оригинала

YUGOSLAVIA IN CRISIS 1934-1941.

1962
COLUMBIA UNIVERSITY PRESS
New York and London

Printed in West Germany.

Штампано у Западној Немачкој.

(...)

XI

ПОГЛЕД УНАЗАД

Краљевина Југославија је постојала нешто више од две деценије. За време свога кратког живота, обележеног сталним кризама, краљевина је тражила путеве да учврсти унутрашње јединство и да се обезбеди од напада споља.

Више сила допринело је њеном разједињавању. Под вилсоновском звездом самоопредељења, три националне групе, са различитом и често опречном историјском, административном и културном прошлошћу, нашле су се заједно у једној краљевини. Њихове расправе око састава нове државе одмах су откриле центрифугалну природу њихових политичких снага. Од првог корака, сукоб што је беснео између Хрвата, који су се борили за федерализам, и триумфујућих Срба, који су инсистирали на централизму, — ометао је развој демократије у Југославији. Како Хрвати нису хтели добровољно да признаду пораз, а Срби нису хтели добровољно да праве компромис са победом, то је развој уставне владавине онемогућен. Како главни политички људи и партије нису имали заједничких политичких традиција и нису могли доћи ни до каквог споразума о основним питањима државне управе, — вођству нове државе остало је једино да управља земљом силом и интригама. Ни у једном погледу, установа монархије није могла успешно вршити своју главну функцију сједињавања разнородних елемената и премошћавања историјских разлика. Просто одбијање једне знатне мањине Југословена да учеству-

је у влади, сем под условом усвајања свих њених захтева, приморало је Круну да прибегне контролисању избора и сили, пре него споразумевању, да би се могло управљати државом.

Неке од незадовољних политичких партија и неморне националне мањине неизбежно су почеле да одговарају на махинације ревизионистичке Бугарске, Мађарске и Италије. У својим напорима да се брани од ових грабљиваца, Југославија се ослањала на застарела дипломатска оруђа: на своје везе са Француском, на Друштво народа, на Малу антанту и Балкански споразум. Кад се на позорници појавила једна јака Немачка, ова дипломатска оруђа, тако пажљиво планирана и разрађена између 1919 и 1933, нису више изгледала многим нацијама, рачунајући ту и Југославију, да могу имати ма какве примене или снаге.

Догађаји које су диктатуре изазвале престигли су демократије или су их оставили да се беспомоћно багтрају у њима. Кад је Друштво народа одбило да осуди убиство њиховог краља, кад је Мусолини успешно напао Абисинију и Хитлер окупирао Рајнску област, Југословени су посматрали Француску и Енглеску како се повлаче пред диктаторском силом, па су закључили да Друштво народа и компликовани систем споразума нуде много мање заштите него што би нудиле посебне гаранције од стране Италије, суседа од кога прети највећа опасност.

После Anschluss-а и Минхена, Југословени су се нашли притешњени од једног другог гиганта. Код њих није било више никакве сумње да су били напуштени од оних држава, које су на конференцији мира, 1919, створиле њихову земљу. Било је јасно да велике европске демократије немају никакве намере да бране интегритет Југославије и других мањих држава, које су, у ствари, биле чеда конференције мира.

Немачка је одмах постала више него опасан сусед. Већ 1938, трговина са Немачком била је битни део ју-

гословенске привреде. Док су Француска, Енглеска и друге демократије игнорисале економски фактор у међународној политици, Југословени су постајали зависнији од Немачке као тржишта за вишкове њихове производње. Не успевши у својим тражењима других тржишта, они су нерадо гледали како Рајх добија контролу над њиховом пољопривредом, индустријом и природним богатствима.

За време месеци између Минхена и немачке инвазије Пољске, Југословени су били заузети тешким домаћим проблемима: брза промена владе и њихов први велики покушај да поведу преговоре за окончање дуготрајног сукоба између Срба и Хрвата. Нагнане на привидан унутрашњи мир приближавањем рата, две групе — Срби и Хрвати — пристале су да сарађују и управљају државом, па се Југославија изјаснила неутралном у сукобу других.

Али, политика је једно, живот је друго. Упркос изјаве о неутралности, Југословени су узалуд гонили Французе и Енглеze да отворе један балкански фронт. Падом Француске, они су осетили велики губитак, ненадокнађен нимало њиховим дуго-одлаганим признањем Совјетског Савеза. Нападом, пак, Италије на Грчку, они су осетили стезање осовинских клешта.

Иронијом судбине, њихова стрепња је расла уколико су Грци задавали Мусолинијевим трупама пораз за поразом; упркос наде за грчку победу, Југословени су знали да ће сваки италијански узмак приближити дан кад ће Хитлер морати да дође на Балкан да спасава свога осовинског савезника и спречи енглеско искрцавање у Грчку¹). Ма да су Енглези нава-

1) Ирема Лидл Харту, Енглези су «сулудо изазвали немачку интервенцију на Балкану, коју ... је Хитлер био опрезан да предузме. Одговорност за наступелу несрећу која је пала на народе Југославије и Грчке ... тешко пада на нас — због губитка смисла за војничку стварност». В. Н. Lidded Hart: **Why Don't We Learn from History?** (London: Allen & Unwin, 1944, strana 40).

љивали на Југословене и Турке да се придруже Грцима у сузбијању Осовине, Турци су одбили да се бију ако не буду нападнути, док су Југословени одбили да се бију без Турака као савезника и без обимне енглеске помоћи. Ни трупе ни материјал нису били у изгледу, па су Југословени остали при својој неутралности, надајући се да је то најбоље и покушавајући да отклоне све већи притисак Немачке новим дипломатским предлозима Италији, једна тактика која се показала бескорисна.

У марту 1941, Југославија је била опкољена. Немачке трупе биле су у Румунији и Бугарској, а већ су биле на путу да уђу у Грчку. Француска је била пала. Није било никаквог разлога да се мисли на ма какву помоћ од стране Совјетског Савеза. Што се тиче Енглеза, они су могли да понуде само савете и борбени дух; њихова обећања помоћи негде у будућности само су убедила Југословене да би их напуштање неутралности одвело уништењу. Али, како је притисак Хитлеров растао, строга неутралност није се више могла одржати.

Објективни посматрач би признао да су Југословени имали исто толико право да преговарају са Хитлером у 1941, као што су Енглези и Французи то чинили 1938 или Руси 1939. Заиста, Југословени су били у бољем моралном положају да то учине; они су преговарали о својој сопственој будућности уместо о трампи територија других земаља. Они су морали усвојити политику дипломатских одуговлачења да би добили у времену, исто као што су Енглеска и Француска чиниле раније.

Док су се борили да се одрже ван рата и да Немце одбију од своје земље, Југословени су имали да се сучеле са проблемом превирања међу Србима. Многи Срби су сматрали Цветковићеву владу нерепрезентативном и веровали су да је покушавала да Југославију претвори у немачког сателита. Ма да су српски по-

литичари, некад везани са Удруженом опозицијом, схватили да се неки споразум са Немачком мора наћи, они су се приклонили јавном мишљењу и одбили да помогну владу и учине ма шта друго што би могло повредити њихове партиске интересе у очима бирача, па су пустили да Цветковић прими одговорност за споразум са Рајхом. Цветковић и његови министри били су потпуно свесни непријатељства према себи пре него што су отишли у Беч да потпишу пакт; пуч их није изненадио у психолошком смислу. Обим војних и грађанских припрема за пуч био је изненађење у конкретном политичком смислу.

Сам пуч имао је две различите фазе: прво, акцију, изведену после вишемесечног планирања од једног малог броја официра, који су несумњиво веровали да претстављају српско јавно мишљење; друго, одговор публике на акцију ове неколицине официра. Вођи пуча имали су више мотива: неки су се надали да остваре личне амбиције, неки да врате историске српске политичке партије на власт, други да изразе своју опозицију Споразуму од 26 августа 1939, а неки опет да помогну савезнике. Сваки је осећао да ради у хармонији са српским јавним мишљењем и био спреман за тај рад.

Народ који је изашао на улице Београда, 27. марта 1941, показао је поверење у нову владу, верујући да тиме пркоси нацистима и одриче потпис Тројног пакта. У овоме се његово мишљење није ни у чему разликовало од Хитлеровог; он је, такође, веровао да ће Симовићева влада повести анти-нацистички и про-савезнички курс, па је најбрже предузео кораке да то сруши. Како он никад није мислио озбиљно на инвазију Југославије²⁾ сад је имао да импровизује план у року од две недеље.

2) Ministarstvo vojske SAD: **German Campaigns in the Balkans (Spring 1941)**, strana 25; i **Documents on German Foreign Policy**, D, X, Dole. 353.

Пуч је наелектрисао и обрадовао анти-нацистички свет појавом једног народа који је устао против Хитлера у тренутку његовог триумфа. Он је дао Србима дубоки смисао националног остварења. Али, кад се пуч свршио, кад су «издајници српске части» отерани са државне управе, вођи нове владе имали су да направе биланс. Много пре 27 марта, они су знали војничку снагу своје земље; због циљева пуча, они су решили да игноришу њену очигледну војничку слабост. Сад су видели праву стварност: бранећи част Срба, они су имали да бране све Југословене. Они нису били више вођи само Срба, они су били вођи једне земље састављене не само од Срба, већ од Хрвата и Словенаца и Босанаца и више мањина него што су икад раније узимали у рачун. За неколико часова, за време које им је требало да распореде трупе око владиних зграда у државној престоници и да смене неколико државних функционера, ново вођство Југославије претворило се од српских шовиниста у одговорне људе који говоре у име једне више-националне државе, чији грађани — присталице исто као и противници — очекују од њега да брани њихове животе и имовину држећи Немце ван земље.

Као Цветковић пре њега, Симовић је одбио да притекне у помоћ Енглезима. Он је, у ствари, постао свестан војничке неједнакости између његове земље и Немачке и, као намесништво, сумњао је да вреди свесно бацити је у рат, у коме њена војска не би могла издржати више од две недеље. Он је отуда наставио политичку неутралност и приступање Тројном пакту коју је водило намесништво и усвојио при том опет једну политику неке врсте тајне мобилизације, уза-

Videti, такође, Geringovo svedočenje pred Međunarodnim vojnim sudom, **IMT**, XV, 333; Jodlovo svedočenje pred istim sudom, **IMT** XV, 385-386; Kajtelovo svedočenje pred istim sudom, **IMT** X, 523-524.

луд се надајући да би се једна или друга тактика могла показати успешна у одбрани земље.

Краткотрајно политичко јединство Југославије, постигнуто у Српско-хрватском споразуму од 1939, није могло да издржи удар осовинске инвазије. Намесништво је тек било почело да врши оно што је монархија требала да учини много година раније — уједињење народа у оквиру демократских установа. Требала је још једна генерација да прође у миру да би се изградила демократска држава и учврстиле везе између монархије и народа. Требала је у најмању руку да дође нова једна генерација патриота, који би се сматрали Југословенима, а не Србима, Хрватима или Словенцима; било их је сувише мало који су мислили о целини, а сувише много који су мислили о деловима. Од свога почетка, југословенска држава је била ометана у своме развоју од људи ограничених логледа и лишених потребне гипкости, који нису показивали никакве способности да раде заједно за опште добро.

После Хитлеровог уласка у Пољску, свет не би допустио Југословенима да слободно бирају између свога бацања у наручја диктаторима и покушаја да избегну фронтални сукоб. Више него једанпут, претставници великих сила говорили су као да будућност целог света зависи једино од степена до кога су Југословени вољни да се жртвују. Претседник Рузвелт рекао је то отворено кад је казао своме министру у Београду Артуру Блис Лејну, следеће:

«Мислим да треба да нађемо начина да објаснимо Кнезу-Намеснику и другима да Сједињене Америчке Државе гледају не само на данашњост већ и на будућност, и да ће свака нација која се мирно потчини, на основу тога што би иначе била брзо савладана, имати мање симпатија код света него на-

ција која се одупре, чак и ако овај отпор буде трајао само неколико недеља³).

Кад се данас гледа из ове перспективе, изгледа да је намесничка спољна политика — подразумевајући ту и потписивање Тројног пакта — била најбоље могућа под неповољним околностима диктираним географијом, близином моћних непријатеља Југославије и ненаклоношћу Хрвата и многих Словенаца за сукоб с Немачком.

Југословенска влада била је реалистична у својој анализи немачких и италијанских циљева на Балкану. Она је била свесна своје и савезничке војничке неспреме. Била је, такође, више него свесна слабости и неодлучности Запада. После пада Француске, после пораза Енглеске ка континенту, одговорна влада није видела други пут за спасавање земље до да усвоји политику прилагођавања осовинским силама. Али, чак и под овим околностима, намесништво, привидно неутрално, одлучно је остало наклоњено савезницима. Оно је помогло Грчку кад је ова била нападнута. Оно је предлагало војну сарадњу између југословенске војске и Француске. И за скоро три године, оно је одбијало немачки притисак на Југославију.

Међутим, савезничко вођство показало је врло мало разумевања за тежак положај Југославије у тим годинама. Оно је покушавало да примора Југославију да уђе у рат. Оно није показало према Југославији стрпљење и дипломатски такт, које је показало према Шведској, упркос факта што су Швеђани под сличним околностима са којима се сучелила и Југославија, потиисали споразум са Немачком и допустили стални прелаз немачких војних транспората преко своје територије⁴).

3) Cordell Hull: **Memoirs**, strana 930.

4) Шведска са једном ефективном војском и привредом, била је у бољем положају да брани своју версију неутралности и мо-

У једном ширем смислу, Југославија показује јасан пример мале државе која мора стално да диже и спушта своја једра према сукобљавајућим се ветровима које распирују велике силе. У тренуцима кризе, малу државу убеђују, или принуђују, или патронизују, неки пут је чак консултују о политици рата, мира или опстанка. Али, њој се никад не дошта да остане издвојена; велике силе у рату не допуштају малим државама луксуз неутралности или независног мишљења.

Динамика рата захтевала је да и Савезници и Осовина употребе Југославију за своје сопствене циљеве и тада, ако је потребно, одгурну је у страну.

Године 1941, Југославија је покушала да остане неутрална, да одбије Немачку дипломатским путем. Радећи тако, она је порицала схватање, које деле све велике силе, да нације са војном и економском снагом стално воде мудру и далековиду политику. Овај независан политички курс, планиран од стране Краљевског намесништва, исправан и погодан за тадашњу ситуацију, према коме би једна неутрална Југославија која би потписала ограничени пакт са Немачком — могла на дугој стази да се покаже корисна Савезницима, изгледа никад није улазио у њихове калкулације.

После 1933, Југословени су развили једну спољну политику засновану на слободи политичке акције. Године 1941, они су покушали да изразе ту политику остајући неутрални. Они су могли успешно да воде такву политику само дотле док је постојала равнотежа снага на Балкану. Сем тога, њима је била потребна јака природна одбрана, покретна и добро опремљена стајаћа војска, индустриска привреда и јединствен на-

гла је употребити своје резерве руда за дипломатско оружје. Изнад свега, Шведска је била удаљена од главних центара сукоба.

род. Ове основне ствари су им недостајале; њих је намесништво покушало да замени дипломатијом. Кад је Балкан постао центар сукоба, — кад су Италијани упали у Грчку, кад су Енглези дошли у помоћ Грцима и Немци ушли у Бугарску на путу за Грчку — срушена је равнотежа снага, која је била камен темељац југословенске дипломатије. Без тога, цела се структура срушила.

У јануару 1940, Енглези нису имали ништа да примете југословенској неутралности. Они тада нису веровали да ће се Немци кренути ка Балкану, нити да ће они сами имати такву намеру.

У јануару 1941, постало је јасно да ће Енглези поштовати дату реч Грцима да их помогну. Исто тако било је јасно да ће Немци поштовати дату реч Италијанима да их помогну. Пошто су Немци имали више људи и машина, било је, такође, јасно да ће они најзад окупирати Грчку. Отуда са енглеског гледишта, југословенско и турско учествовање у рату не би значило непосредни успех за демократску ствар. То би, међутим, значило да би Немци, пошто избаце Енглезе из Грчке, имали да употребе знатне људске снаге да би могли да контролишу велике области са непријатељским становништвом.

Ове калкулације су поштриле моралну дилему пред којом се наша Симовићева влада, као што се пред њом нашло и намесништво. И намесништво и Симовићева влада имали су да донесу једну моралну одлуку за државу, одлуку која је имала мало везе са моралном одлуком, коју би они донели за себе као појединци. Обадвоје су видели да је у питању национални опстанак. Обадвоје су се питали да ли је боље да изаберу мир уместо националног самоубиства. Обадвоје су схватили да би њихово приступање Тројном пакту било скупо плаћено националном чашћу и престижом у иностранству. Обадвоје су се надали да ће њихова земља, прилагођавајући се немачкој сили

у границама Тројног пакта са придодатим гарантијама, моћи да преживи данашњу кризу и сутра приђе Савезницима.

Али са пучом од 27 марта, политичка судбина Југославије постала је неизвесна. Процес који је тада почео завршиће се неколико година доцније, али не много на част политичке мудрости Западних демократија и без много обзира за спокојство њихове политичке савести.

Крај